DOI: 10.31648/pw.12827

Jerzy Szukalski
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9960-7571
University of Siedlce

SPECYFIKA ORGANIZACJI SPOŁECZNEJ I PAŃSTWOWEJ WAJNACHÓW W OKRESIE XV-XVIII WIEKU

The specificity of the social and state organization of the Vainakhs in the 15th-18th centuries

Abstract: The Vainakhs, who include the Chechens, Ingush and Bacoi, were the only people of the North Caucasus who managed to resist the 13th-century Mongol invasions, taking refuge in hard-to-reach mountain valleys in present-day Chechnya. After the fall of the Golden Horde and Timur's State in the Caucasus, a new balance of political power emerged, ensuring relative security for the Vainakhs. This allowed for the continuation of the consolidation of the Caucasian highlanders, which had begun in the 14th century, and the emergence of a specific social and state organization at the end of the 15th century. It was based on a federation of clan--tribal organizations, creating thukums and taipas. The supreme body of this state was the State Council, called Mehk-Kheł, which performed legislative, executive, judicial and control functions. The social organization of the Vainakhs in the period under discussion also showed specific features. Its basis was the freemen and a small number of dependent people recruited from among prisoners of war and freedmen. Despite the increasing stratification of wealth and attempts at subjugation by Kabardian, Kumyk and Avar princes and khans, the vast majority of uzdeni managed to maintain their independence. The Vainakh state organization system remained unchanged until the beginning of the 19th century.

Keywords: Vainakhs, Chechnya, Ingushetia, State Council, state system

Wstęp

W okresie XV-XVIII w. Wajnachowie, zamieszkujący środkową część Kaukazu Północnego, utworzyli specyficzną organizację państwową i społeczną, która utrzymała się do początków XIX w. Stan badań dotyczący tych zagadnień jest ciągle niewystarczający, nawet w republikach kaukaskich, ze względu na niestety skromną bazę źródłową. W zagadnieniach wstępnych wyjaśnienia wymaga sama nazwa: „Wajnachowie". Mianem tym określano od czasów średniowiecza spokrewnione ze sobą narody Czeczenów, Inguszów i Bacojów. Czeczeni zasiedlają obszar współczesnej Republiki Czeczenii, wschodniej Inguszetii, zachodniego Dagestanu (rejon auchowski), gdzie nazywa się ich Akińcami, oraz Wąwóz Pankijski w Gruzji,

gdzie określani są jako Kistowie. Ingusze z kolei zamieszkują tereny Inguszetii i Północnej Osetii, zaś Bacoje, których liczebność jest szacowana zaledwie na 2,5--5 tys. ludzi, zamieszkują północno-wschodnią część Gruzji – Kachetię (Gadzhiyev 2006, 125). W dosłownym tłumaczeniu słowo „Wajnach", które pojawiło się od VII w. w źródłach ormiańskich, a następnie gruzińskich i arabskich, oznacza „Nasz Naród" lub krócej – od Nachów – „Naród". Obie te nazwy funkcjonują w nauce jako określenie odrębnego etnosu i zarazem rodziny językowej (Chesnov 1999, 67; Gabriyelyan 2006, 168-172).

Celem opracowania jest wskazanie cech organizacji społecznej i państwowej Wajnachów w okresie XV-XVIII w. oraz próba klasyfikacji ich ustroju państwowego. W artykule przyjęto hipotezę, że Wajnachowie w badanym okresie utworzyli federację rodowo-terytorialnych społeczności – dziewięciu plemion, która miała wszystkie podstawowe cechy państwa. W opracowaniu posłużono się głównie metodami: prawnohistoryczną, instytucjonalno-prawną i krytycznej analizy literatury przedmiotu.

1. Konsolidacja kaukaskich górali

Istotnym etapem w kształtowaniu się struktur społecznych i następnie organizacji państwowej Wajnachów był okres od XIII do początków XV w. Decydującym zaś czynnikiem stymulującymi te procesy okazały się najazdy mongolskie na Kaukaz. Pierwszy najazd Mongołów na Kaukaz przypada na lata 1221-1224. Wojska mongolskie pod wodzą Dżebe i Subedeja spustoszyły wówczas Azerbejdżan i Gruzję, a po pokonaniu w 1222 r. zjednoczonych sił Alanów, Kipczaków i Wajnachów spacyfikowały znaczne obszary Północnego Kaukazu i Przedkaukazia. Podczas tego najazdu najbardziej ucierpiała równinna część współczesnej Czeczenii i Inguszetii, co zmusiło Wajnachów do ucieczki na tereny wysokogórskie. W latach 1238-1240 Mongołowie, po uprzednim opanowaniu Przedkaukazia, przeprowadzili systematyczny podbój Północnego Kaukazu (de Hartog 2007, 152-154, 208-209). W 1238 r. Mongołowie zdobyli umocniony Magas – stolicę Alanii, kładąc kres istnieniu państwa, w którym Wajnachowie przez ponad pięć wieków odgrywali istotną rolę. Ponownie największe zniszczenia dotknęły równinne obszary Czeczenii i Inguszetii. Jednak części Wajnachów udało się wówczas w porę uciec w góry. Wykorzystując warunki naturalne, zdołali oni obronić swoją niezależność. Mongołowie próbowali jeszcze w 1253 i 1254 r. bezskutecznie podporządkować sobie niepokornych górali. Z tego okresu pochodzą pierwsze kamienne wieże obronne i umocnione osady – auły, których zadaniem była blokada wejścia do górskich dolin. W 1240 r. równinna część Czeczenii i Iguszetii zostały włączone do Ułusu Dżuczijewa, zwanego od 1243 r. Złotą Ordą (Aydamirov 2005, 9-10; Vinogradov | Gamrekeli | Novosel'tsev i in. 1967, 43-44).

W następnych dziesięcioleciach w wyniku osłabienia Złotej Ordy, spowodowanego postępującymi procesami decentralizacyjnymi oraz uwikłaniem chanów w długotrwałą rywalizację z irańskimi Hulagidami, Wajnachowie z nizinnych terenów Czeczenii zdołali uzyskać znaczny zakres niezależności. W drugiej połowie XIV w. powstało tam nawet zależne od Złotej Ordy państwo, określane jako Simsim, co w języku czeczeńskim oznacza: „obfitość", „dostatek" i „urodzajność" (Adeger-Adajew 2005, 139; Lediyev 2023). Władcą tego państwa został Gajurchan. Simsim jest uznawany przez część badaczy za pierwszą czeczeńską państwowość (Shakhbiyev 1996, 68).

W latach 1395-1396 doszło do najazdu Timura na Kaukaz. Wojska Złotej Ordy pod wodzą Tochtamysza, w skład których wchodziły też oddziały Wajnachów, poniosły klęskę w starciu z armią Timura nad Terekiem, co przypieczętowało kres istnienia Simsimu. W zaistniałej sytuacji większość Wajnachów schroniła się w górach, zasilając zamieszkałe tam wspólnoty górali. Timur spustoszył równinną część Czeczenii i Inguszetii, zaś próby podporządkowania sobie górskiej części środkowego Kaukazu zakończyły się niepowodzeniem. Podbite obszary weszły w skład państwa Timura. Po jego śmierci w 1405 r. nastąpił rozpad tego państwa, a także pokonanej przez Timura Złotej Ordy na chanaty: kazański, nogajski i krymski (Adeger-Adajew 2005, 137-138; Akhmadov 1996, 140; Khizriyev 1992, 51-86).

Najazdy Mongołów i Timura zmieniły mapę polityczną i etniczną regionu Kaukazu, gdzie po upadku Alanii, a następnie rozpadzie Złotej Ordy powstało szereg niewielkich państewek. Najbardziej znaczącymi wśród nich były: Awaria, Tabasaran, Kabarda, emirat Derbentu oraz szamchałaty: tarkowski i kazikumuchski. W ten sposób w najbliższym otoczeniu Wajnachów powstał nowy układ sił politycznych, który charakteryzował się znaczącym zmniejszeniem się zagrożenia zewnętrznego przez cały XV w. (Amanzholova 2007, 23-24). Wajnachom, stłoczonym dotąd w dolinach górskich, otworzyło to możliwość przesiedlania się na tereny podgórskie i równiny, gdzie istniały korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa. Wajnachowie z terenów górskich współczesnej Czeczenii właściwie jako jedyny lud kaukaski zdołali utrzymać swoją niezależność od Mongołów i Timura, ponosząc przy tym stosunkowo niewielkie straty demograficzne. W związku z tym już w XV w. stali się oni największym liczebnie ludem w regionie Kaukazu Północnego (Achmadov i in. 1992, 37).

Dziesięciolecia ciągłego zagrożenia i związanej z tym potrzeby gotowości do obrony wpłynęły na konsolidację Wajnachów i zapoczątkowały tworzenie się specyficznej organizacji społecznej, na podstawie której następnie powstała ściśle z nią sprzęgnięta organizacja państwowa. Zakończenie procesu konsolidacji Wajnachów datuje się na początek XV w., zaś w końcu tegoż stulecia powstały już zręby nowej organizacji państwowej, choć całkowite zakończenie jej formowania nastąpiło dopiero na początku XVI w. (Vinogradov | Gamrekeli | Novosel'tsev i in. 1967, 47-48).

2. Organizacja społeczna Wajnachów

Organizacja społeczna Wajnachów w badanym okresie oparta była na ustroju rodowym i dzieliła się na dziewięć plemion, nazywanych *tukhumami*, co w języku czeczeńskim w dosłownym znaczeniu oznacza „federację przedstawicielstw ziemskich" (Chesnov 1999, 69). Największym terytorialnie i liczebnie tukhumem był Nuachczmahkchoj, zasiedlający początkowo wschodnie i północno-wschodnie tereny Czeczenii, a z czasem również centralne jej rejony. Tukhumy Tierłoj i Szatoj zajmowały centralną Czeczenię. Z kolei Nuachczmahkchoj i Szaroj zasiedlały południowo-wschodnią Czeczenię po linię rzeki Argun. Natomiast Örstchoj zasiedlał zachodnią część Czeczenii w dolinie rzeki Fortangi, Mielchi – południowo-zachodnie obszary Czeczenii na granicy z Inguszetią i Gruzją, Cz'anti – dolinę górnego Argunu, zaś Äkki – obszar wschodniej części kraju oraz tereny dzisiejszego środkowego Dagestanu (Adilsultanov 1996, 186-187; Dakho 2022, 4-5). Tukhumy były od siebie niezależne i opierały się na wspólnocie interesów – przede wszystkim w przedmiocie obrony i wymiany handlowej. W przeciwieństwie do wszystkich innych mniejszych jednostek, na jakie dzieliła się społeczność Wajnachów, nie były one oparte na więzach krwi. Tukhum nie miał też swojego naczelnika ani dowódcy wojskowego. Cechą charakterystyczną każdego plemienia był odrębny dialekt jego mieszkańców. Tukhum tworzyło od kilku do kilkunastu wspólnot rodowo-terytorialnych, zwanych w języku czeczeńskim tajpami, zaś inguskim – tejpami (Dzhavakhabaze | Chikovani 2003, 56-58).

Tajpy były podstawowymi i najbardziej istotnymi, ze względu na pełnione funkcje, formami organizacyjnymi społeczności Wajnachów. W skład tajpu wchodziły przede wszystkim grupy ludności mające wspólnych przodków. Do tajpu mogli należeć również wychodźcy z innych wspólnot Wajnachów, a nawet osoby innych nacji. Terytorialnie tajp obejmował zazwyczaj obszar jednego lub kilku osiedli, które w górskiej części kraju nazywano aułami, zaś w nizinnej – jurtami. Do dzisiaj w nazwach wielu miejscowości na terenie Czeczenii, Inguszetii i Dagestanu zachował się człon jurt. Tajpy powstawały najczęściej na podstawie większych liczebnie grup rodowych, określanych jako *gaary*. Proces tworzenia się tajpów trwa właściwie do dzisiaj, chociaż większość z nich powstała w okresie od XVI do pierwszej połowy XIX w. Nowo powstałe tajpy, złożone z niewajnachskich grup etnicznych, nie weszły już w skład tukhumów. Dotyczy to także Inguszy, Bacojów i Kistów, ponieważ ich organizacja kończy się na tajpach. Współcześnie liczebność tajpów – według rozbieżnych danych – jest szacowana w przedziale od 54 do 160, przy czym najczęściej przyjmuje się istnienie 135 takich organizacji (Adeger-Adajew 2005, 175-184; Natayev 2017, 78-79). Po zakończeniu tzw. I wojny czeczeńskiej (1994-1996) największym czeczeńskim tajpem był Bienoj (Ciesielski 2003, 172; Magomadov 2006, 498).

Nazwy tajpów były tworzone od personaliów ich protoplastów, nazw osad, geograficznych rejonów zasiedlenia, etnicznego pochodzenia czy wykonywanej specjalizacji rzemieślniczej, rolniczej lub wojskowej. Do charakterystycznych cech tych organizacji należały: wspólny dla jego członków obszar zasiedlenia, w tym posiadanie własnej góry; wspólnotowa własność ziemi i pastwisk, co nie wkluczało bynajmniej własności prywatnej; własna tradycja, bóstwo opiekuńcze oraz posiadanie odrębnego cmentarza. Organem przedstawicielskim tajpu była rada starszyzny, nazywana w języku czeczeńskim „tajpahah-kheł". W jej skład wchodzili wyłącznie starsi wiekowo mężczyźni, cieszący się autorytetem wśród członków wspólnoty i nie obciążeni chorobami psychicznymi. Obradom rady starszyzny przewodniczył wybierany przez nią naczelnik – tajpahah h'alhancza. Był on reprezentantem całego tajpu i miał równe prawo głosu wraz z członkami rady. Postanowienia rady były podejmowane jednomyślnie i obowiązywały wszystkich członków tajpu (Il'yasov 2006, 177-179).

Tajpy były bardzo zróżnicowane pod względem liczebności swoich członków i powierzchni zajmowanego terytorium. Do najstarszych czeczeńskich tajpów, określanych też jako rdzenne zalicza się: *Ajtkchałoj, Aczałoj, Barczachoj, Bielchoj, Bielgatoj, Bienoj, Biecachoj, Biłtoj, Bigachoj, Bugaroj, Warandoj, Waszandaroj, Wa'ppij, Gałoj, Gandałoj, Garczoj, Gattoj, Gendargenoj, Giłoj, Goj, Gordałoj, Dattachoj, Disznij, Daj, Do'rachoj, Żiewoj, Zandak'oj, Zogoj, Zumsoj (obecnie Bugaroj), Zu'rchoj Zurzak'oj, Iszchoj, Ihirchoj, Itałczchoj, Kamałchoj, Kej, Kełoj, Kułoj, Kurszałoj, Kuszbuchoj (obecnie Aliroj), Khartoj, Kieganchoj, Łaszkaroj, Makażoj, Marszałoj, Mierzoj, Mierłoj, Mazarchoj, Majstoj, Mużachoj, Mulk'oj, Niżałoj, Naszchoj, Nikaroj, Nichałoj, Nokkchoj, Pieszchoj, Ph'amtoj, Ph'arczoj, Pigachoj, Sadoj, Sach'andoj, Sjarbałoj, Sa'ttoj, Tułkchoj, Turkoj, Haraczoj, Chersanoj, Hildech'archoj, Choj, Chułandoj, Churchoj, H'akkoj (obecnie Szczoganchoj), H'akmadoj, H'aczaroj, Chimoj, Chichoj, H'urkoj, Cacanchoj, Szczientaroj, Szczieczoj, Czartoj, Czarchoj, Cziermoj, Czinchoj, Czungaroj, Szaroj, Szik'aroj, Szirdoj, Szuonoj, Szpirdoj, Szu'ndij, Egaszbatoj, Enganoj, Elstanżchoj, Enakłałłoj, Ersanoj, Erchoj, Jałcharoj, Jaliroj i Jamachoj* (Adilsultanov 1996, 189). Wszystkie rdzenne tajpy wchodziły w skład tukhumów (Natayev 2015b, 120).

Tajpy dzieliły się na wymienione już wyżej gaary, pochodzące od wspólnego przodka. Te z kolei dzieliły się na gałęzie rodów – tzw. *nek'i*. Najmniejszymi strukturami w organizacji społecznej Wajnachów były rody – c'ina nachy i rodziny – dieuzały (Natayev 2015a, 56-57). Na wszystkich szczeblach organizacji społecznej Wajnachów istniał system przedstawicielski. Reprezentację stanowiły rady starszyzny, których członkowie wywodzili się zazwyczaj od wielu pokoleń z tych samych znaczących i zamożnych rodów. Decyzje w sprawach rodowych i administracyjnych były rozstrzygane na wiecach na poziomie rodów, gałęzi rodów i grupy rodów. Wiece pełniły jednocześnie funkcje sądownicze. Prawo uczestnictwa i głosu na wiecach mieli wszyscy mężczyźni po ukończeniu 15 lat lub

po osiągnięciu zdolności do władania bronią. Natomiast kobiety były pozbawione prawa głosu. W głosowaniu obowiązywała zasada jednomyślności (Arsanukayeva 2006, 226; Zelkina 2000, 14-18).

W omawianym okresie społeczność Wajnachów dzieliła się na wolnych uzdenów, co w języku czeczeńskim oznaczało „szlachetnych" bądź „niezależnych" oraz ludność zależną. Do uzdenów zaliczano rdzennych Czeczenów, Inguszy i Bacojów. Ludność zależną stanowili natomiast jeńcy i tzw. wyzwoleńcy. Ich liczebność była niewielka i mogła wynosić nie więcej niż kilka procent społeczności. Uzdenom przysługiwała pełnia praw, zaś prawa ludności zależnej były w znacznym stopniu ograniczone, chociaż Wajnachowie na ogół dobrze ją traktowali i jej warunki bytowe nie odbiegały znacząco od warunków ludzi wolnych. Uzdeni zajmowali się głównie rolnictwem i hodowlą, utrzymując się zazwyczaj z pracy własnych rąk i rzadko wykorzystując pracę ludności zależnej. Stopniowe zmiany w strukturze społecznej Wajnachów, postępujące zwłaszcza od drugiej połowy XVII w., były spowodowane procesem feudalizacji stosunków społecznych. Zmiany te przebiegały jednak bardzo wolno i opornie. Wśród uzdenów z czasem doszło do znacznego rozwarstwienia majątkowego, w następstwie czego pojawiła się grupa feudałów, określanych bekami i murzami, a nawet rodzimi książęta, jak rody Okockich, Turłowych, Dudarowych, Sadojskich, Dyszynskich czy Malchistinskich. Część uzdenów została uzależniona od feudałów i zmuszona do płacenia na ich rzecz podatków, świadczeń w naturze oraz pracy, co upodobniło ich pozycję społeczną do ludności zależnej. Budziło to powszechny sprzeciw Wajnachów, ceniących sobie wolność osobistą. Formą oporu były wystąpienia pojedynczych rodów, osad, a nawet całych tajpów. Do największych antyfeudalnych wystąpień Wajnachów doszło w 1732, 1757-1758, 1759, 1760, 1770 i 1774 r. (Aydamirov 2005, 26-28; Isayev 1999, 102-105; Osmayev 2017, 36-38).

Od lat 50. XVIII w. antyfeudalne wystąpienia Wajnachów miały także charakter antykolonialny, co było związane z nasileniem się penetracji Kaukazu Północnego przez Rosję. Zaangażowanie militarne Rosji w ochronę interesów miejscowych feudałów nie uchroniło ich jednak od konieczności opuszczenia ziem Wajnachów. Nieliczni feudałowie zdołali się utrzymać jedynie w pobliżu rosyjskich twierdz. Wystąpienia Wajnachów doprowadziły do niemal całkowitej likwidacji stosunków feudalnych na terenach współczesnej Czeczenii i Inguszetii już w końcu XVIII w., co spowodowało w ogólnym zarysie przywrócenie poprzednich stosunków społecznych – dominację wspólnot wolnych uzdenów (Zakriyev 2006, 255-257).

3. Organizacja państwowa Wajnachów

Z organizacją społeczną Wajnachów była ściśle sprzęgnięta ich organizacja państwowa. Najwyższym organem przedstawicielskim Wajnachów była Rada Państwa zwana Mehk-Kheł[1]. W jej skład wchodzili przedstawiciele rad starszyzny z dziewięciu tukhumów. Uwzględniono przy tym reprezentację wszystkich rad tajpów, które wchodziły w skład thukumów. Mehk-Kheł liczył łącznie 108 członków. W Radzie Państwa zasiadali delegaci wyróżniający się: autorytetem, wykształceniem, wiedzą, odwagą i znajomością języków obcych, w tym perskiego, który był wówczas językiem międzynarodowym na Kaukazie. Przewodniczącym Rady Państwa był wybierany każdorazowo z jej grona, jeszcze przed rozpoczęciem obrad, Mehkda, czyli „Ojciec Państwa". Ponadto wybierano też Turkha, stanowiącego jednoosobowy naczelny organ władzy wykonawczej oraz liczącą 30 członków „Radę Uczonych", zwaną Dżamaatem. Była ona swoistą izbą wyższą i pełniła głównie funkcję opiniodawczą i doradczą. W skład Dżamaatu wchodzili ludzie wybitni i wykształceni w różnych dziedzinach wiedzy oraz duchowni islamscy. Obrady Mehk-Kheł odbywały się najczęściej na wzgórzach uznawanych przez Wajnachów za święte i będących miejscami kultu ich bóstw. Miejscami obrad były: Stare Atagi, Czeczen-auł oraz rejony Naszchō, Majsty i Nochczmahkha (Adeger--Adajew 2005, 192; Natayev 2018).

Rada Państwa była najwyższym organem o kompetencjach ustawodawczych, wykonawczych, sądowniczych i kontrolnych. Miała ona wyłączne prawo do stanowienia i zmiany aktów prawnych oraz kontroli ich wykonania. Rada Państwa rozstrzygała szczególnie zawiłe problemy prawne, regulowała normy handlowe, ceny żywności, wysokość podatków, a nawet sprawy cywilne wiana i posagu. Wprowadzaniem w życie aktów prawnych i postanowień Rady Państwa zajmował się Turkh, który przekazywał je do wszystkich wspólnot i osad za pośrednictwem wójtów (jurt dejów) i duchownych, sprawujących swoje funkcje w lokalnych społecznościach. W wypadku podmiotów, które nie stosowały się do aktów prawnych i decyzji Mehk-Kheł, groziły surowe kary, włącznie ze spaleniem całych osad.

---

[1] Organ ten przetrwał w Czeczenii do dzisiaj i cieszy się wciąż ogromnym autorytetem wśród ludności republiki. Po ostatecznym podboju Czeczenii przez Rosję w 1859 r. Mehk-Kheł przeszedł do działalności konspiracyjnej. Podobnie funkcjonował on w czasach radzieckich. Po odzyskaniu przez Czeczenię faktycznej niepodległości w 1991 r. (aczkolwiek bez uznania międzynarodowego) Rada Kraju uzyskała możliwość legalnej działalności, a nawet ograniczonego wpływu na życie polityczne republiki, co zostało usankcjonowane w ustawie z 24 października 1991 r. o działalności Parlamentu Republiki Czeczenii. Po zajęciu Czeczenii przez wojska rosyjskie w latach 1999-2000 w trakcie tzw. II wojny czeczeńskiej i ustanowieniu tam podległego Moskwie reżimu Kadyrowych (Ahmada, a następnie Ramzana) Mehk-Kheł został pozbawiony swojej wcześniejszej pozycji, choć jego istnienie jest tolerowane przez nowe władze. W związku z powstaniem Republiki Inguszetii w wyniku procesu jej oddzielenia się od Republiki Czeczeno-Inguskiej w latach 1990-1992 także tam powstał własny Mehk-Kheł, ale jego rola w życiu politycznym republiki była od początku niepomiernie mniejsza niż analogicznego organu w niepodległej Czeczenii (Szukalski 2015, 154-155).

Mehk-Kheł czuwał nad bezpieczeństwem państwa, kierował dyplomacją i wywiadem. Na okres wojny wybierał głównodowodzącego i wyznaczał w każdej osadzie podległych mu komendantów. Rada Państwa decydowała i kierowała także zakładaniem nowych osad, budową obiektów obronnych, dróg, mostów. Radzie Państwa podlegały sprawy budzące duże napięcia społeczne, jak zabójstwa i nierozstrzygnięte ugodą sprawy porwań kobiet. Pośredniczyła ona wówczas w ustaleniu i przekazaniu zadośćuczynienia dla pokrzywdzonej rodziny. Jedynie Rada Kraju miała prawo wystawić na widok publiczny zdrajcę, tchórza, skąpca i plotkarza, zaś winnego złamania zawartej ugody mogła skazać na utratę czci, co dla Wajnachów miało wymiar szczególnie hańbiący. Rada Kraju w swoich rozstrzygnięciach kierowała się naczelną zasadą równości wszystkich wobec prawa, bez stosowania jakichkolwiek kryteriów narodowościowych, religijnych czy majątkowych. Przy rozstrzyganiu spraw zmierzano do uzyskania kompromisu poprzez zbliżenie stanowisk stron i dopiero wówczas wydawano werdykt, który nie mógł budzić zastrzeżeń (Adeger-Adajew 2005, 187-196; Il'asov 2006, 177; Zelkina 2000, 18-19).

Kluczową rolę w organizacji państwowej Wajnachów w terenie pełniły tajpy. Były one odpowiedzialne przede wszystkim za zapewnienie bezpieczeństwa i zachowanie ładu wewnętrznego na podległych sobie terytoriach. Tajpy zorganizowano na zasadzie pospolitego ruszenia, z określoną dyslokacją i obowiązkiem utrzymywania stałej gotowości bojowej. Służyła temu rozbudowywana przez kilka wieków architektura wieżowa, która tworzyła łańcuch strażnic granicznych wraz z kompleksami obronnymi wewnątrz kraju, połączonymi systemem sygnalizacyjnym. W pospolitym ruszeniu służyli wszyscy mężczyźni po ukończeniu 15 roku życia i zdolni do władania bronią. Do wyekwipowania uzdena był zobowiązany jego ród. Tajpową drużyną dowodził wybierany na czas wojny naczelnik zwany „bjaczczą".

Rozstrzyganiem istotnych kwestii, które należały do domeny państwowej, zajmowały się wiece tajpowe i tukhumowe. Wiece tajpowe skupiały się głównie na zagadnieniach związanych z obronnością i utrzymaniem gotowości bojowej swojej drużyny, a także na rozstrzyganiu sporów terytorialnych między osadami wchodzącymi w skład tajpu. Natomiast na wiecach tukhumowych podejmowano decyzje najwyższej wagi, jak kwestie dotyczące wypowiedzenia wojny i zawarcia pokoju, ochrony interesów poszczególnych tajpów lub rozstrzyganie sporów pomiędzy tajpami. Na niższym poziomie organizacji społecznej Wajnachów wiece pełniły funkcje, poza kwestiami rodowymi, typowe dla współczesnych samorządów terytorialnych (Adilsultanov 1996, 185).

Specyficzna organizacja państwowa Wajnachów – choć pozornie mogła się wydawać anachroniczna – przetrwała w niezmienionej postaci do początków XIX w. Stabilizacja ustrojowa w kontekście dużej skali zagrożenia zewnętrznego, jakie stanowiła od początku XVI w. ekspansja rywalizujących o wpływy na Kaukazie państw – Persji i Turcji, a od końca tegoż wieku także Rosji, świadczyła o odporności i funkcjonalności organizacji państwowej Wajnachów. Żadnemu z regionalnych

mocarstw nie udało się aż do końca XVIII stulecia podporządkować sobie Wajnachów, a jedynie przejściowo poszczególne ich wspólnoty czy osady. W starciu z wrogami zewnętrznymi ujawniła się duża skuteczność systemu obronnego państwa w aspekcie organizacyjnym i militarnym. Dopiero systematyczny podbój Kaukazu, zapoczątkowany przez Rosję w okresie panowania Katarzyny II (1762-1796) i potrzeba efektywniejszego wykorzystania potencjału ludzkiego i gospodarczego do walki z agresorem, zmusiły Wajnachów od początku XIX w. do zasadniczych zmian ustrojowych, idących w kierunku tworzenia państwa scentralizowanego i teokratycznego – imamatu (Shakhbiev 1996, 70; Szukalski 2015, 73-81).

Klasyfikacja typu państwa i reżimu politycznego Wajnachów w badanym okresie nastręcza spore trudności, ponieważ nie przystaje właściwie do żadnych systematyzacji, które funkcjonują w tym przedmiocie w nauce o państwie i polityce. Należy przy tym podkreślić, że większość badaczy nie traktuje w ogóle organizacji politycznej Wajnachów w omawianym okresie w kategoriach państwa, lecz organizacji tamtejszego społeczeństwa, chociaż posiadała ona wszystkie podstawowe atrybuty przynależne państwu. Należy do nich zaliczyć: terytorium zamieszkałe przez dziewięć tukhumów, suwerenność w aspekcie zewnętrznym i wewnętrznym, naczelne organy władzy państwowej i przymusowość. System organizacji państwowej Wajnachów był specyficzny i zupełnie odbiegał od ustrojowych realiów państw ówczesnej Europy i Azji, gdzie dominowały monarchie absolutne. Najbardziej zbliżoną organizację społeczną i wojskową mieli w tym okresie w Europie, a ściślej na południowo-wschodnich terenach Rzeczypospolitej, Kozacy. Część badaczy określa organizację społeczną/państwową jako demokrację tajpowo-tukhumowa lub demokrację górską (Chesnov 1999, 81; Il'asov 2006, 181). W istocie była to federacja rodowo-terytorialnych społeczności, związanych ze sobą wspólnymi dziejami, warunkami życia, systemem bezpieczeństwa oraz opartych na demokratycznym systemie rządzenia, a przy tym posiadających duży zakres wewnętrznej samodzielności na szczeblu tukhumów i tajpów. Najbardziej mobilnymi podmiotami tej organizacji były tajpy. System przedstawicielski na wszystkich szczeblach organizacji społecznej i państwowej Wajnachów oraz instytucja wieców umożliwiały szeroki udział w życiu publicznym w formie pośredniej i bezpośredniej ogółowi dorosłych mężczyzn[2].

W organizacji państwowej Wajnachów brakowało typowego dla większości ówczesnych państw rozbudowanego aparatu urzędniczego, stałej armii czy własnej

---

[2] Dawało to niewątpliwie wysoki odsetek ludności posiadającej prawa polityczne. Zakładając hipotetycznie równą liczbę mężczyzn i kobiet oraz odliczając te ostatnie oraz niepełnoletnich chłopców i niewielką liczbę ludności zależnej, mogło to stanowić ok. 35% ludności. Nawet w Rzeczypospolitej okresu demokracji szlacheckiej, która miała bardzo wysoki – w porównaniu z pozostałymi państwami Europy – odsetek ludności uprawnionej do współrządzenia z monarchą, było to nie więcej niż ok. 10%, na tyle bowiem szacowano liczebność stanu szlacheckiego, będącego jedynym „narodem politycznym", niezależnie od istniejącego w jego obrębie zróżnicowania majątkowego (Bardach | Leśnodorski | Pietrzak 2003, 178-179, 192, 195; Gierowski 1985, 49).

monety. Nie było tam również stałych podatków, a nakładano je tylko w okresie wojen lub w związku z realizacją poważniejszych inwestycji budowlanych, zwłaszcza dotyczących obronności kraju. Podatki te miały głównie charakter odrobkowy bądź świadczone były w naturze, tzn. w określonej ilości i rodzaju płodów rolnych lub zwierząt hodowlanych.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe ustalenia, stwierdzić należy, że organizację, jaką stworzyli Wajnachowie w końcu XV w. na terenach współczesnej Czeczenii, Inguszetii i środkowej części zachodniego Dagestanu, należy uznać za formę państwowości. Powstała ona, opierając się na rodowo-plemiennych strukturach społecznych i była z nimi ściśle sprzęgnięta. Państwo Wajnachów było federacją dziewięciu tukhumów, podzielonych na szereg tajpów. Te ostatnie stanowiły najważniejszy element struktur państwowych Wajnachów, zwłaszcza w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa i obrony kraju. System przedstawicielski na wszystkich szczeblach organizacji społecznej i państwowej oraz wiece – jak się wydaje – dobrze służyły nie tylko realizacji idei demokracji, lecz także wartości cenionych przez Wajnachów, przede wszystkim równości i poczucia wolności. Zachowanie w niezmienionej formie specyficznych struktur państwowych przez Wajnachów aż do początków XIX w., pomimo dużej skali zagrożenia zewnętrznego ze strony Turcji i Persji oraz Rosji, świadczyło o ich odporności oraz funkcjonalności i pozwalało przez dość długi okres na suwerenność większości wspólnot górali.

Bibliografia

Adeger-Adajew, I. (2005), Kamienie mówią. Dzieje i kultura Czeczenów. Warszawa.

Adilsultanov, A. A. (1996), Chechenskiy tayp (rod), [in:] Aydayev, Yu. A. (ed.), Chechentsy: istoriya i sovremennost'. Moskva, 185-190.

Akhmadov, Ya. Z. (1996), Kratkiy ocherk istorii, [in:] Adayev, Yu. A. (ed.), Chechentsy: istoriya i sovremennost'. Moskva, 139-144.

Akhmadov, Ja. Z. | Akhmadov, S. B. | Astalov, V. A. et al. (1992), Istoriya Checheno-Ingushetii XVI-seredina XIX veka. Groznyy.

Amanzholova, D. A. (2007), Narody Severo-Zapadnogo Kavkaza posle raspada Khazarskogo kaganata, [in:] Tishkov, V. (ed.), Rossiyskiy Kavkaz. Kniga dlya politikov. Moskva, 17-27.

Arsanukayeva, M. S. (2006), Sudoproizvodstvo po chastnopravovym cporam na osnove adata u chechentsev. Konets XVIII – nachalo XIX veka, [in:] Ibragimov, K. C. | Tishkov, V. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 223-231.

Aydamirov, A. (2005), Khronologiya chechenskoy istorii, [in:] Aydamirova, M. A. et al. (eds.), Sobraniye sochineniy v shesti tomakh. Groznyy, 8-14.

Bardach, J. | Leśnodorski, B. | Pietrzak, M. (2003), Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa.

Chesnov, Ya (1999), Byt' chechentsem: lichnost' i etnicheskiye identifikatsii naroda, [in:] Furman, D. E. (ed.), Chechnya i Rossiya: obshchestva i gosudarstva. Moskva, 64-73.
Ciesielski, S. (2003), Rosja-Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu. Wrocław.
Dakho, A. A. (2022), K voprosuob etnicheskoy strukture nokhchiy/chechentsev (razmyshleniya, kommentarii), [in:] Globus: gumanitarnyye nauki 1, 3-11.
Dzhavakhabaze, V. | Chikovani, G. D. (2003), Chechenskaya teypa, [in:] Dmitriyev, V. A. (ed.), Adat. Kavkazskiy kul'turnyy krug: traditsii i sovmestnost'. Moskva | Tbilisi, 49-63.
Gabriyelyan, R. A. (2006), Armyanskiye istochniki o Chechne i chechentsakh, [in:] Ibragimov, K. C. | Tishkov, V. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 168-172.
Gadzhiyev, M. G. (2006), Demograficheskaya situatsiya v Chechenskoy Respublike (sravnitel'nyy analiz), [in:] Ibragimov, K. C. | Tishkov, V. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 125-136.
Gierowski, J. A. (1985), Historia Polski 1505-1764. Warszawa.
de Hartog, L. (2007), Czyngis-chan. Zdobywca świata. Warszawa.
Il'asov, L. (2006), Chechenskiy teyp, [in:] Ibragimov, X. I. | Tishkov, B. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 176-185.
Isayev, S.-A. (1999), Krest'yanstvoi sotsial'no-ekonomicheskoye razvitiye Chechni v XVIII-seredine XIX vika, [in:] Furman, D. E. (ed.), Chechnya i Rossiya: obshchestva i gosudarstva. Moskva, 98-109.
Khizriyev, Kh. A. (1992), Kavkaztsy protiv Timura. Groznyy.
Lediyev, Sh. (2023), Zagadochnaya strana Simsim – drevneye chechenskoye gosudarstvennoye obrazovaniye, [in:] Vesti Chechenskoy Respubliki, 24. https://vesti095.ru/2023/04/zagadochnaya-strana-simsim-drevnee-chechenskoe-gosudarstvennoe-obrazovanie.
Magomadov, M. M. (2006), Rossiyko-chechenskiye voyny: prichiny, posledstviya, puti priyeodoleniya, [in:] Ibragimov, K. C. | Tishkov, V. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 497-499.
Natayev, C. A. (2015a), Interpretatsii struktury chechenskogo taypa v kavkazovedcheskikh issledovaniyakh, [in:] Izvestiya vuzov. Severo-Kavkazskiy region. Seriya: Obshchestvennyyenauki 1, 55-61.
Natayev, C. A. (2015b), K voprosu ob „Otdel'nykh" i „Prishlykh" taypakh v sotsial'noy strukture traditsionnogo obshchestva Chechni, [in:] Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya 3, 120-123.
Natayev, C. A. (2017), K voprosuo rodstvennykh i krovnorodstvennykh gruppakh v strukture chechenskogo taypa, [in:] Obshchestvo: filosofiya, istoriya, kul'tura 11, 55-61.
Natayev, C. A. (2018), K istorii Mekhk-kkhel (Soveta strany) Chechni, [in:] Obshchestvo: filosofiya, istoriya, kul'tura 1. https://cyberleninka.ru/article/n/k-istorii-mehk-khel-soveta-strany-chechni.
Osmayev, M. K. (2017), K voprosu ob istorii Chechenskogo knyazhestva (XVII-XVIII vv.), [in:] Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta 5, 34-39.
Shakhbiyev, Z. (1996), Sud'ba checheno-ingushskogo naroda. Moskva.
Szukalski, J. (2015), Przeobrażenia polityczno-ustrojowe w Czeczenii w latach 1990-2000. Toruń.
Vinogradov, V. B. | Gamrekeli, V. N. | Novosel'tsev, A. P. et al. (1967), Checheno-Ingushetiya v XIII-XV vekakh, [in:] Smirnov, K. A. (ed.), Ocherki istorii Checheno-Ingushskoy ASSR: s drevneyshikh vremen do nashikh dney. 1. Groznyy, 42-50.
Zakriyev, B. B. (2006), K istorii russko-chechenskikh otnosheniy v posledney tpeti XVIII veka, [in:] Ibragimov, K. C. | Tishkov, V. A. (eds.), Chechenskaya Respublika i chechentsy. Istoriya i sovremennost'. Moskva, 254-261.
Zelkina, A. (2000), In quest for God and freedom: Sufi response to the Russian advance in the North Caucasus. New York.